

De pijn van een natie

Armenië | Anno 2017

Dinsdag 18 juli | Chor Virap – Jerevan..... 2

Woensdag 19 juli | Jerevan 4

Donderdag 20 juli | Jerevan..... 19

Dinsdag 18 juli | Chor Virap – Jerevan

Half vier is het als we de industriële buitenwijken van [Jerevan](#) bereiken, de hoofdstad van Armenië. Meer dan een miljoen inwoners telt deze stad. Eén burger op drie van dit land woont dus in zijn hoofdstad. En de stad is nog ouder dan Rome, merkt gids Sira fier op – 29 jaar om precies te zijn. Dat weten we uit inscripties in spijkerschrift, waar het stichtingsjaar 782 v.Chr. gebeiteld staat. Dat is meer dan wat je van Rome zeggen kan, want dat die stad in 753 v.Chr. gesticht zou zijn, berust op fabels.

In 1922 werd Armenië ingelijfd bij de USSR. Maar de Ararat werd aan Turkije toegewezen

Meestal zijn de gebouwen hier in roze tufsteen opgetrokken. Zo ook de gebouwen rond het [Plein van de Republiek](#) in het hart van de stad, waar chauffeur Arman ons dropt – het postkantoor en de zetel van de Armeense regering in gevlekte roze steen, beide uit 1920, het Marriott Hotel, het Ministerie van Buitenlandse Zaken en ten slotte het [Historisch Museum](#) van Armenië.

Enkel dat laatste weet onze interesse te wekken. De frêle Nayra zal er ons meenemen op een reis van anderhalf uur door de geschiedenis van Armenië. Bij een grote kaart van het Midden-Oosten krijgen we het verhaal te horen van de vergane glorie van Armenië.

Naidi, land van rivieren, zo noemden de Assyriërs dit gebied, kennelijk een beetje ja-loers op de vele rivieren die hier stromen.

Van de 9e tot de 6e eeuw v.Chr. floreerde rond het [Vanmeer](#) in het hedendaagse Turkije een koninkrijk dat Oerartoe genoemd werd. Dat rijk is de verre voorganger van het huidige Armenië. De naam Armenië krijgen we echter pas voor het eerst te lezen in Perzische geschriften uit 520 v.Chr., toen koning Darius daar de scepter zwaaide.

Het was wachten op koning Tigranes II om Armenië in de 1e eeuw v.Chr. zijn grootste uitbreiding te geven. Van [Antiochië](#) aan de Middellandse Zee tot [Bakoe](#) aan de Kaspische Zee reikte Groot-Armenië toen. Met zijn oppervlakte van 690 000 km² was dit *Armenië-van-zee-tot-zee* net iets groter dan het huidige Frankrijk.

Gezien zijn ligging is Armenië altijd al een slagveld geweest ten gerieve van zijn grotere broers. Romeinen, Perzen, Parthen, Seldsjoeken, Mongolen, Tiemoeriden, Ottomanen... noem maar op. Allen zijn ze hier binnengevallen, doorgaans om te blijven. Van de 11e tot de 14e eeuw wist een Armeens koninkrijkje zich nog even in [Cilicië](#) te handhaven, een gebied iets ten

noorden van Antiochië. Maar daarna was het gedaan met de onafhankelijkheid van Armenië.

Na de eerste wereldoorlog zag de toekomst er heel even rooskleurig uit. Armenië kreeg in 1918 zijn onafhankelijkheid terug. De Turken zagen dat niet zitten, de Russen evenmin. Die laatsten stuurden hun Rode Leger om komaf te maken met de situatie. In 1922 werd Armenië ingelijfd bij de USSR. Voordien hadden Turkije en de Sovjet-Unie onder mekaar uitgemaakt hoe de grens er voortaan zou uitzien. Lenin gedoogde dat Turkije beslag legde op een groot deel van Armenië – waaronder de [Ararat](#) – zolang hij maar rust had aan zijn zuidgrens.

Het was wachten tot 1991 vooraleer het zwaar geamputeerde Armenië opnieuw zijn onafhankelijkheid zou verwerven.

Puntgave artefacten getuigen van een meesterschap dat vaak de millennia overspant

Genoeg gepraat, er staat een compleet museum op ons te wachten. Rustig schuifelen we tussen de vitrines door achter Nayra aan. Om van de ene verbazing in de andere te vallen. Met groot gemak gaan ze hier zo maar even tienduizend jaar terug in de tijd. Puntgave artefacten getuigen van een meesterschap dat vaak de millennia overspant. Aan de schitterende omkadering kan menig museum een punt zuigen.

Uiteraard is de oudste leren schoen ter wereld van de partij. Hij is in 2008 gevonden in de [Areni-1-grot](#), 5 500 jaar oud. Maar dat lijkt een groentje naast de vuistbijlen en het aarden vaatwerk uit het 8e millennium v.Chr. Grote objecten in klei waren in het 3e millennium heel gewoon. Getuige een rituele haard en een kanjer van een ketel met drakenmotieven. Kleinere vaten waren dan weer als grafgraven in

trek. De zwarte vaten accentueerden ten overvloede de dood, de rode openden een perspectief op de wedergeboorte.

Meer dan vierduizend jaar geleden wisten ze hier al uitzonderlijke gouden sieraden te smeden. Of een kunstig bewerkte rituele beker in zilver, onder meer met luipaarden gedecoreerd.

Ronduit verrassend is de houten wagon uit het 3e of het 2e millennium v.Chr.

Ronduit verrassend is de quasi intacte, vierwielige houten wagon uit het 3e of het 2e millennium v.Chr. Die werd in [Lchashen](#) opgegraven, aan de oever van het [Sevanmeer](#). Al was er van een opgraving niet echt sprake – de grafheuvel kwam gewoon boven water toen het waterpeil van het meer zakte. In een kist op de wagon werd een lichaam in foetushouding aangetroffen. Vermoedelijk gaat het dus om een rituele lijkwagon. In totaal werden zestien zulke wagens blootgelegd. Verderop staat een wagon die effectief voor transport gebruikt moet zijn.

Enkele wagens staan tegenwoordig in Sint-Petersburg in het [Hermitagemuseum](#) tentoongesteld. De Russen vonden dat zij daar recht op hadden. Per slot van rekening waren zij het die het water van het Sevanmeer hadden doen zakken.

Uiteraard kan de beschaving van Oerartoe hier niet ontbreken. Schitterend is onder meer het zittend beeld van Arubani, de Oerartese godin van de vruchtbaarheid en de kunst, en tevens de vrouw van de oppergod. Het is in brons gegoten, vermoedelijk in de 8e of de 7e eeuw v.Chr. Een gevleugeld stenen kruis uit dezelfde periode doet archeologen vermoeden dat dit een verre voorganger van de *chatsjkars* was.

Een uitgebreide collectie munten herinnert dan weer aan de grootsheid van het *Armenië-van-zee-tot-zee* uit de 1e eeuw v.Chr. Met dezelfde fierheid toont Nayra ons de maquette van [Ani](#), de *Stad der 1001 Kerken*. Ooit was dit een Armeense hoofdstad, tegenwoordig liggen haar ruïnes in Turkije te verkommeren. Seltsjoeken, Mongolen, Timoe-riden en tussendoor een aardbeving hebben de stad voorgoed klein gekregen.

Ooit was Ani een Armeense hoofdstad, tegenwoordig liggen haar ruïnes in Turkije te verkommeren

In datzelfde oosten van Turkije situeert Nayra vele etnische Armeniërs die zich om pragmatische redenen tot de islam bekeerd hebben. Vaak gaat het om weeskinderen die door Turken opgevoed zijn en zich niet eens bewust zijn van hun Armeense herkomst. *Hidden Armenians* noemt Nayra hen.

Vandaar is het maar een kleine stap naar de Armeense genocide. Een complete sectie van het museum is eraan gewijd, met historische documenten, foto's, veel teksten en veel tragiek.

Of Nayra's familie indertijd onder de genocide geleden heeft, willen we weten. Neen, is het antwoord. Maar haar vader is in 1994 in [Nagorno-Karabach](#) gesneuveld, voegt ze daar in één adem aan toe. Een conflict dat wij ver weg waanden, dringt pardoos ons comfortabele leventje binnen. Voor ons staat een vrouw die ongeveer twaalf geweest moet zijn toen ze aan die oorlog haar vader verloor. Enigszins beduusd verlaten we het museum.

[Top](#)

Honden en kraaien, dat zijn de enige levende wezens die je vanochtend op straat ziet of hoort. Voor het overige heerst er een vreemde stilte rond het hotel, op slechts enkele blokken van het stadscentrum. Dat de scholen dicht zijn en de Armeniërs pas om negen uur aan het werk gaan, is daar allicht niet vreemd aan.

Met een uitgebreide stadsverkenning voor de boeg stelt Sira ons meteen gerust. Verloren lopen kan je niet in Jerevan, want de stad is rond het Plein van de Republiek opgebouwd. Zowat elke straat zal je terug naar dat plein voeren.

Doorheen de ochtendsmog is de Ararat nauwelijks zichtbaar, zo blijkt terwijl de bus boven Jerevan uit klimt. De naam van de stad is vermoedelijk een verbastering van Erebuni – Overwinning. Dat was de naam van de vesting die bijna drieduizend jaar geleden op één van de heuvels in de zuidelijke buitenwijken opgericht werd.

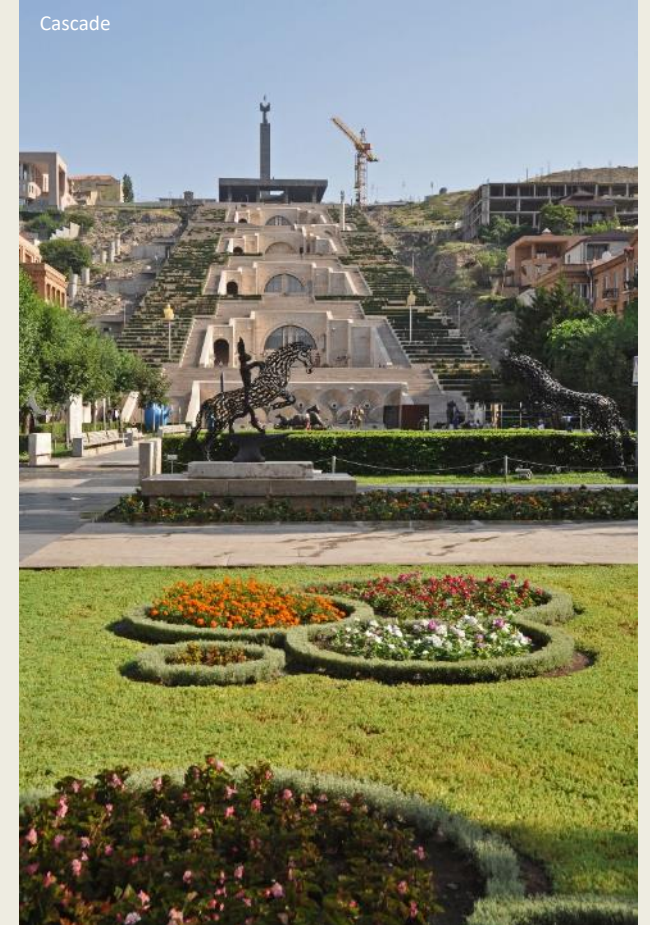
Maar het was wachten tot 1918 vooraleer Jerevan de Armeense hoofdstad zou worden. Amper 30 000 inwoners telde de stad toen, vandaag is dat het dertigvoudige.

Met het zwaard in de hand toont Moeder Armenië zich weerbaar. Met de voeten tegen elkaar stelt ze ons gerust

Daar staat ze dan, Moeder Armenië, een kolossaal beeld van 22 meter op een voetstuk van zwarte tufsteen van nog eens 29 meter.

Van op de heuvel kijkt ze over de stad uit, als symbool van de heldhaftige Armeense moeder. Met het zwaard in de hand toont ze zich weerbaar – samen met haar man en haar zonen zal ze Armenië verdedigen tegen elkeen die haar land belaagt. Met de voeten tegen elkaar stelt ze ons gerust – zelf zal ze nooit als eerste aanvallen.

Tanks en geschut uit de tweede wereldoorlog omringen het monument. Ooit prijkte een reuzebeeld van Stalin op dit voetstuk. Maar dat is in 1962 bij het huisvuil gezet.

Het zicht op Jerevan is groots. We bevinden ons perfect in het verlengde van de boomrijke Masjtotslaan, de Champs-Élysées van Jerevan. Groen is alomtegenwoordig in het

stadsbeeld. Het klimaat is hier vrij droog, daarom zijn er bewust veel parken aangelegd. Dat geeft de tufstenen stad bovendien extra kleur.

De Cascade moeten we beslist gezien hebben, klinkt het fier bij Sira. Dus dropt Arman ons bij het standbeeld van Alexander Tamanian. Achter diens rug dalen de monumentale trappen als een waterval naar beneden, terwijl de architect zelf zich met een ernstige frons over een document buigt. Het plan van de stad is dat, hij is de ontwerper ervan. De stad zag hij niet alleen als een vesting, maar ook als een tuin. De roze stad zou de stad van de liefde worden.

Een lust voor het oog is het, dit parkje aan de voet van de trappen. Beelden staan er te kust en te keur. En niet van de minste. We herkennen de typische gezwollen stijl van Fernando Botero, met onder meer de *Rokende vrouw*.

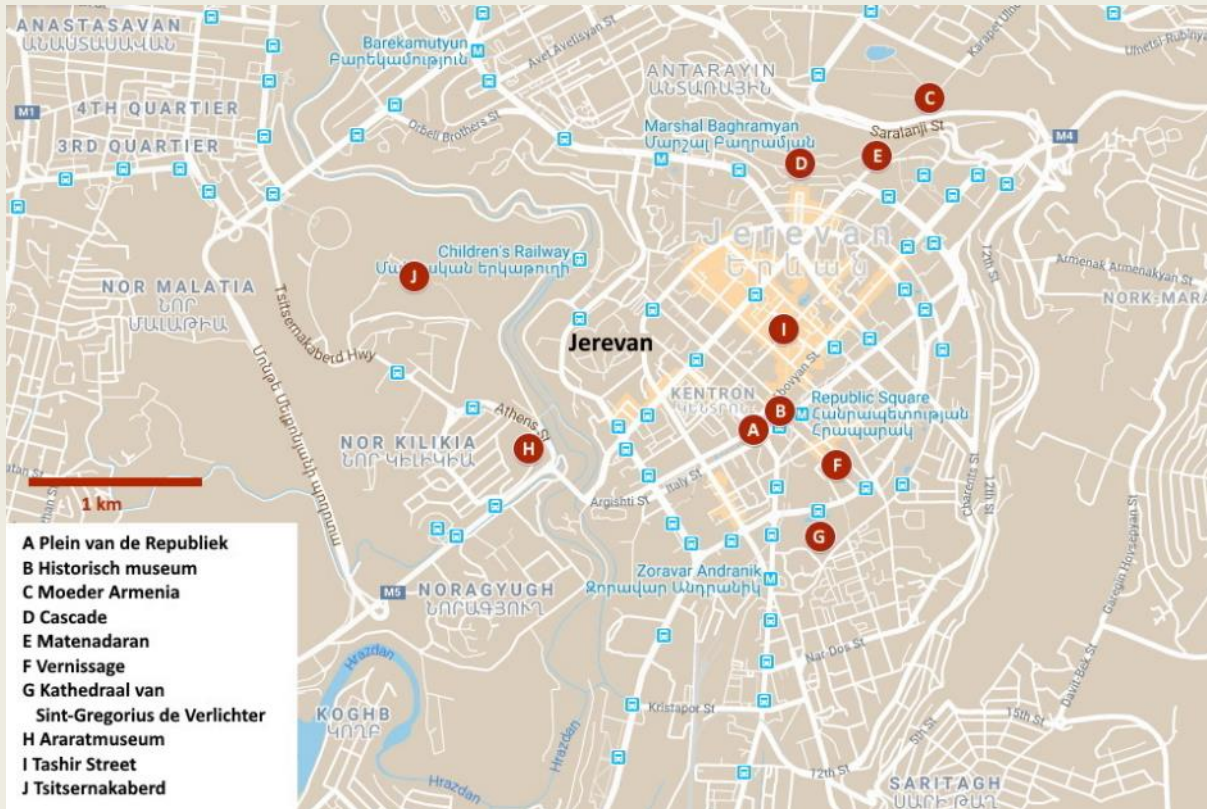

Of *De Muur* van de Belg Guy Buseyne, met een man die dwars door een muur lijkt te stappen.

Oorspronkelijk dateert het concept van de Cascade uit de jaren zeventig. Bedoeling was de bovenstad met de benedenstad te verbinden. De aardbeving van 1988 kwam echter roet in het eten strooien. In 2002 werd het project terug opgevist, zeven jaar later werd het ingehuldigd.

De roze stad zou de stad van de liefde worden volgens haar architect Alexander Tamanian

Zeven lange roltrappen brengen ons door een brede koker naar boven – het hoogteverschil bedraagt 118 m. Onderweg volgen aan onze linkerkant de eigentijdse kunstwerken elkaar op, weeral een lust voor het oog.

Rechts doemen één voor één de ingangen op van de musea die in de helling ingewerkt zijn.

Helemaal bovenaan eist het [Home Museum van Charles Aznavour](#) de meeste aandacht voor zich op. Pas vorig jaar is het gebouw ingehuldigd, door de tweeënnegentigjarige chansonnier in persoon.

In 405 vond Mesrop Masjtots in zijn eentje het Armeens alfabet uit

Via de lommerrijke Masjtotslaan kuieren we naar het [Matenadaran](#) – voluit het Mesrop

Masjtots-instituut voor oude handschriften. Kennelijk is het hier alles Masjtots wat de klok slaat. Dat is geen toeval, in 405 heeft de man in zijn eentje het Armeens alfabet uitgevonden. Een zittend beeld van de monnik prijkt zelfs voor het instituut, met een vlijtige leerling die aan zijn lippen hangt.

Een bibliotheek is dit dus in feite. Geeuw. Een heel grote bibliotheek zelfs. Dubbelgeeuw. Saaier kan bijna niet, zo lijkt het, ons enthousiasme laat het even afweten. Maar dat is

buiten Katev gerekend. Haar tomeloze gedrevenheid doet onze scepsis smelten als sneeuw voor de zon.

Zo druk is het, dat Katev de vitrines in willekeurige volgorde doorloopt, naarmate er ergens ruimte vrijkomt. Twintigduizend Armeense manuscripten koesteren ze hier. En dat is dan nog buiten de 3 500 handschriften in andere talen gerekend, zoals het Indisch, het Perzisch, het Hebreeuws, het Egyptisch. En buiten de twintigduizend teksten die tijdens de genocide verloren gegaan zijn.

Om met de trivia te beginnen, het zwaarste manuscript uit de collectie weegt 28 kg en bevat homilieën uit [Mus](#) in het huidige Turkije. Die preken moeten zwaar op de maag gelegen hebben, flitst het ons voorspelbaar door het hoofd. Het lichtste manuscript daarentegen komt nauwelijks aan 19 gram. Maar je hebt dan wel een vergrootglas nodig om dat lilliputtersboekje te lezen.

Monniken plachten hun manuscripten met natuurlijke kleuren te verfraaien. Bijna driekwart millennium later mag de kwaliteit van

die kleuren opzienbarend genoemd worden. Het karmijnrood verkregen ze indertijd uit de cochenilleluis, het blauw uit lapis lazuli, het geel uit goudverf.

Een manuscript uit de 5e eeuw blijkt zelfs in een boekomslag van ivoor gebonden te zijn. Ook zilveren en lederen omslagen werden gebezigd. Uitzonderlijk fraai is het lederen omslag van een boek uit de 15e eeuw, gevat in zilver waarop een reliëfversiering van goud en halfedelstenen aangebracht is.

*Voor historici op zoek naar bronnen-
materiaal moet dit de Heilige Graal zijn*

Zesendertig letters telt het Armeense alfabet. Maar het waren meer dan letters. Aan elk van die tekens gaf Masjtots indertijd ook een getalwaarde mee: van 1 tot 9, van 10 tot 90, van 100 tot 900 en van 1 000 tot 9 000.

Katev neemt als voorbeeld het getal 1957, het jaar waarin het Matenadaran gebouwd is. Dat schrijf je met de letters voor 1 000, 900, 50 en 7. Echt handig is dat niet. Begin maar eens getallen boven 10 000 voor te stellen. Om nog maar te zwijgen van het vermenigvuldigen van twee getallen.

Zonder valse bescheidenheid noemt Katev Armenië de *Koningin der transcripties*. Dat staft ze met bijbeltranscripties in het Armeens uit de 5e eeuw. De vertalers beschikten over de originele Griekse versie.

Zo ook een tekst waarin de conclusies van het fameuze Concilie van Chalcedon in 451 weerlegd worden. Ook dit is een getrouwe transcriptie van de oorspronkelijke Griekse tekst. Een zekere Timotheus Aeroluros pendte dit pamflet neer in 484.

Of de meetkunde van Euclides – nog steeds

de basis van de hedendaagse vlakke meetkunde. Een tweede transcriptie is het, van het Grieks via het Arabisch naar het Armeens. De vertaling dateert uit de 7e eeuw, het manuscript uit de 12e eeuw.

En het houdt maar niet op. Een boek van Copernicus. Een tekst van Ptolemaeus. Het eerste Armeens strafrechtboek uit 1303. Een woordenboek uit de 12e eeuw... Voor historici op zoek naar bronnenmateriaal moet dit de Heilige Graal zijn.

Maar het kan niet altijd verrukking zijn. Terwijl we Jerevan enkele uren achter ons laten, neemt Sira de sociale toestand in Armenië even onder de loep. En die is allesbehalve rooskleurig. Twintig procent van de beroepsbevolking is werkloos. De gezondheidszorg is vrij goed, in die mate dat vanuit de buurlanden medisch toerisme naar hier georganiseerd wordt. Maar niet iedereen heeft een

ziekteverzekering. Welbeschouwd zijn de Armeniërs net bezig te ontdekken waarvoor zo'n ziekteverzekering eigenlijk dient.

In het centrum van Jerevan kost een huis met twee kamers je al gauw 150 000 dollar. Buiten het centrum kan je voor 80 000 dollar wellicht een woning met drie kamers op de kop tikken.

Trouwen kost dus geld. Meisjes schuiven hun huwelijk vaak voor zich uit tot ze 25 jaar zijn, of zelfs 28. Jongens doen er zelfs nog iets langer over. Vroeger was dat helemaal niet zo.

*Yeghishe Charents' gedichten worden tot
de beste gerekend van wat de Armeense
literatuur voortgebracht heeft*

Ondertussen schuiven walnotenbomen aan het raam voorbij. Deze streek staat er bekend voor. Ook het weidse uitzicht over de

Charents' Arch – Armeense volksliederen

golvende vlakte is veelgeprezen. Yeghishe Charents kwam er vaak van genieten. Zijn gedichten worden tot de beste gerekend van wat de Armeense literatuur voortgebracht heeft. De furie van de genocide wist hij te overleven, die van Stalin niet.

Een sober stenen bouwwerk draagt zijn naam – Charents' Arch. Een accordeonspeler verwelkomt er ons met een deuntje. Met de Ararat in de achtergrond heeft het uitzicht van onder de boog iets magisch. Zelfs National Geographic liet zich erdoor verleiden.

Maar vandaag ontbreekt de Ararat op het appel. De smog, weet u wel. Dat gemis wordt ruimschoots goedge maakt door de onverwachte aanwezigheid van enkele zangers. Professionals zijn het, met hun bloemlezing van Armeense volksliederen laten ze een diepe indruk na.

Even na twaalf arriveren we in Garni. Gedaan met de relatieve rust, bezoekers wriemelen bij bosjes tussen de souvenirkraampjes op weg naar de tempel. Zelfs complete vossen-huiden bieden ze hier te koop aan.

*Nergens anders in Armenië zal je
op een heidense tempel stoten*

Uniek mag je hem wel noemen, de tempel die ons op een vooruitgeschoven rotspunt staat op te wachten. Want voor een keer gaat het niet om een bouwwerk van christelijke signatuur, maar om een klassieke tempel. Alle verhoudingen in acht genomen, doet hij ons zelfs een beetje aan het Atheense Parthenon denken.

Dat de tempel uit de 1e eeuw n.Chr. dateert, weten we van de Griekse tekst die Trdat I in

een rots liet beitelen. Het bouwwerk is aan de god Mihr gewijd, beter bekend onder zijn Perzische naam Mithras. Toch werden heidense goden hier al minstens duizend jaar vroeger vereerd. Dat hebben archeologen kunnen vaststellen.

Nergens anders in Armenië zal je op een heidense tempel stoten. Toch zijn er in dit door en door christelijke land naar schatting nog steeds vijftigduizend Armeniërs die een heidense cultus belijden. Nieuwjaar vieren ze op 11 augustus om 4 uur 's morgens. Want dat is de dag waarop in het oosten het

sterrenbeeld Orion voor het eerst net voor de zon opkomt. En Orion wordt met Hayk geassocieerd, achterachterkleinzoon van Noach en legendarisch stichter van Armenië.

Weemoedige muziek komt ons vanuit de tempel tegemoet. Een man bespeelt er de *doedoek*, een houten blaasinstrument met een traditie van twee- tot drieduizend jaar. Haar melancholische klanken doen wat aan die van een hobo denken en stemmen droef – een perfecte *soundtrack* bij de tragiek van dit volk.

Erg kaal is het binnen in de tempel. Een vierkante holte in de vloer zou indertijd water bevat hebben. Bronzen platen tegen de wanden zouden samen met het water het zonlicht weerkaatst hebben.

Garni – Romeinse tempel van Mithras

Doedoekspeler

Een man bespeelt de doedoek, een instrument met een traditie van twee- à drieduizend jaar

Weerom is het de impressionante locatie die de tempel zijn meerwaarde geeft. In alle rich-

Romeins badhuis – Hypocaustum

Vloermozaïeken

Tonir

tingen kijken we over kale bergen uit, met de grillige littekens van valleien. Aan onze voeten, ruim honderd meter loodrecht naar beneden, baant de woelige Azat zich een weg door de kloof. Als een hoefijzer omklemt ze de rotspunt waarop de tempel gebouwd is. Strategischer kon de plek niet gekozen zijn.

Eeuwenlang lieten christenen deze heidense tempel ongemoeid. Hun kerk bouwden ze netjes ernaast. Maar in 1679 was een aardbeving niet zo mild. De tempel lag volledig in puin. Pas in het midden van de 20e eeuw werd hij grondig gerestaureerd.

Vers deeg voor de lavasj

Verderop liggen de ruïnes van een paleis. Het badhuis gaat er met de meeste belangstelling aan de haal. Het blijkt over een primitieve vorm van vloerverwarming te beschikken. De grote vloertegels rusten op pilaartjes, waardoor een holle ruimte ontstaat. Daar jaagt een oven hete lucht in, zodat de tegels een behaaglijke warmte afgeven. Een dure en arbeidsintensieve bedoening was dat, zo'n Romeins hypocaustum, want de oven moest constant van brandstof voorzien worden. In één van de kamertjes valt nog een deels intacte vloermozaïek te bewonderen.

Deeg uitrollen, ...

In Garni Rest Host zwaait Larissa de scepter. Ze schotelt ons bevallige buideltjes *lavasj* voor, de dunne plakken zacht brood met uiteenlopende ingrediënten gevuld waarmee we in [Haghpat](#) reeds kennismaakten. Zodra we de buideltjes losknopen, stijgen daar de geuren uit op van *korgyn*, een smakelijk eenpansgerecht van aardappelen, tomaten en soepvlees.

Lavasj bakken, dat doen ze hier natuurlijk zelf. Daar gebruiken ze de *tonir* voor, een aarden vat dat volledig in de grond is ingegraven. Indiërs noemen dat een *tandoori*. We mogen de bereiding met eigen ogen volgen.

...over een houder spannen...

Het verse deeg van de lavasj wordt in grote, ovale plakken uitgerold en tegen de binnenwand van de nagloeende oven gesmakt

Oranjerode vlammen laaien grillig over de rand van het vat. De oven is op temperatuur, het brandend hout wordt verwijderd, de bereiding kan beginnen. Het verse deeg wordt in grote, ovale plakken uitgerold en strak over een houder gespannen. Daarmee kan je het deeg makkelijk tegen de binnenwand van de nagloeende oven smakken. Vijftien tot

...en tegen de hete wand van de tonir kleven

15 tot 20 seconden wachten...

...en klaar is Kees

Vallei van de Azat

twintig seconden lang blijft het daar hangen tot het gaar is. Sedert 2014 prijkt deze techniek op de lijst van het immaterieel werelderfgoed.

Als dessert komt *soetsjoesj* ter tafel, nog zo'n Armeense specialiteit. Walnoten zijn aan een draad geregen en in een stroperige brij van druivensap gedrenkt. Dat stolt tot een plakkerige cilinder die in schijfjes gesneden wordt. De Armeense versie van *Snickers*, giebelt Sira.

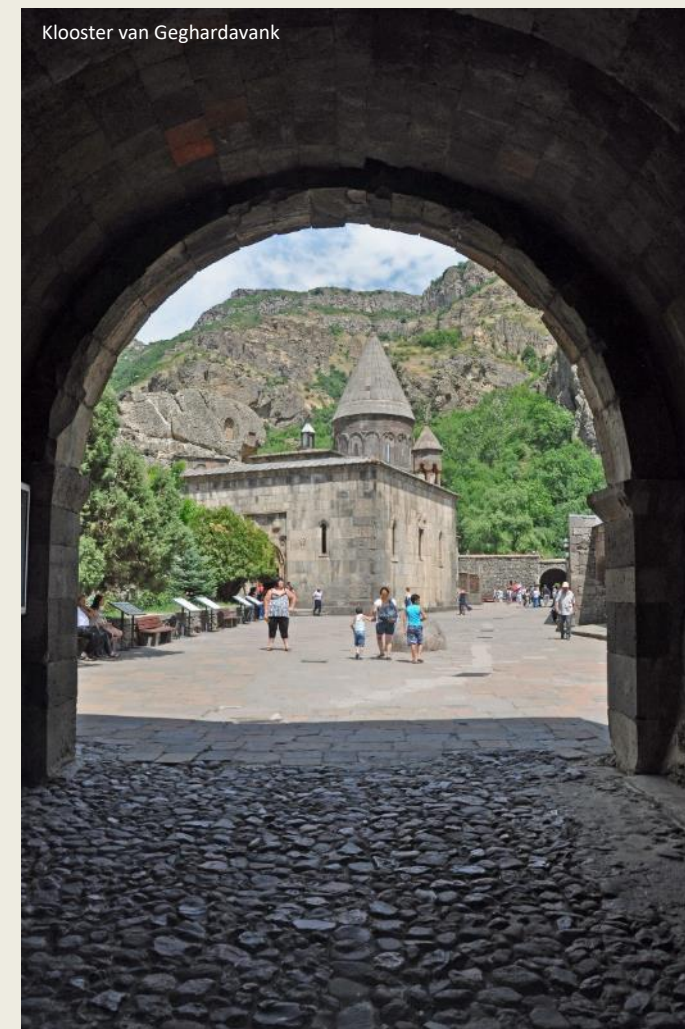
Vader en zoon ontsteken samen kaarsen

Stroomopwaarts langs de Azat valt er nog meer te beleven. Al in de vierde eeuw begonnen monniken zich daar in ascese terug te trekken. Hoog tegen de rotswanden nestelden ze zich in grotten, vaak enkel via touwen of ladders bereikbaar. Toen Gregorius de Verlichter beneden in de vallei een klooster optrok, werd dat dan ook Ayrivank genoemd, het Grottenklooster.

Dat veranderde toen het klooster in het bezit kwam van een speer. Niet zomaar een speer, maar de enige echte Heilige Lans. De speer dus waarmee Longinus de zijde van Christus doorboorde om er zeker van te zijn dat Hij dood was. Voortaan zou het klooster Geghardavank heten, het Klooster van de Speer.

Het was Judas Taddeus, één van de twaalf apostelen, die de speer naar Armenië meegebracht zou hebben. Tegenwoordig zal je de speer hier vergeefs zoeken. Ze is immers naar Etjismiadzin overgebracht, het Vaticaan van de Armeens-Apostolische Kerk.

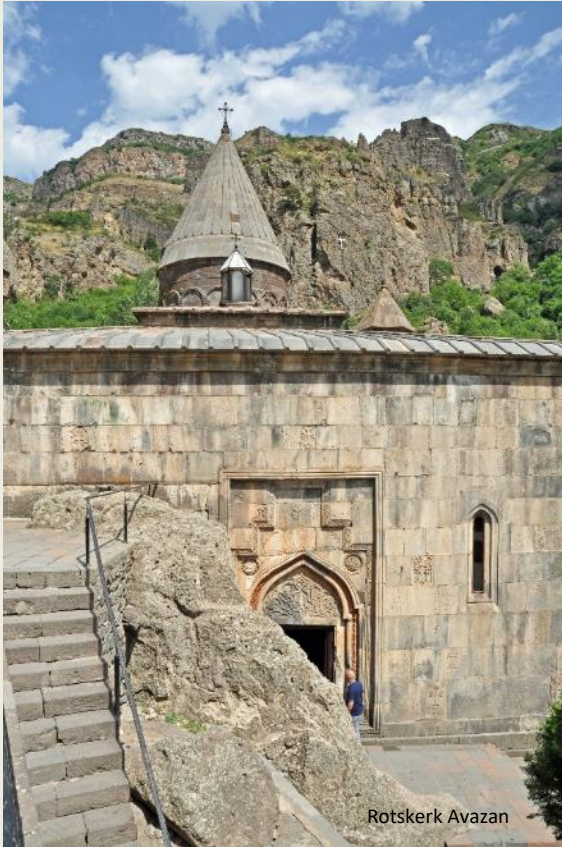
Een klooster met de allures van een vesting is dit. Midden op het binnenplein trekt een rotsblok meteen de aandacht.

Klooster van Geghardavank

Het Klooster van de Speer dankt zijn naam aan de speer waarmee Longinus de zijde van Christus doorboorde

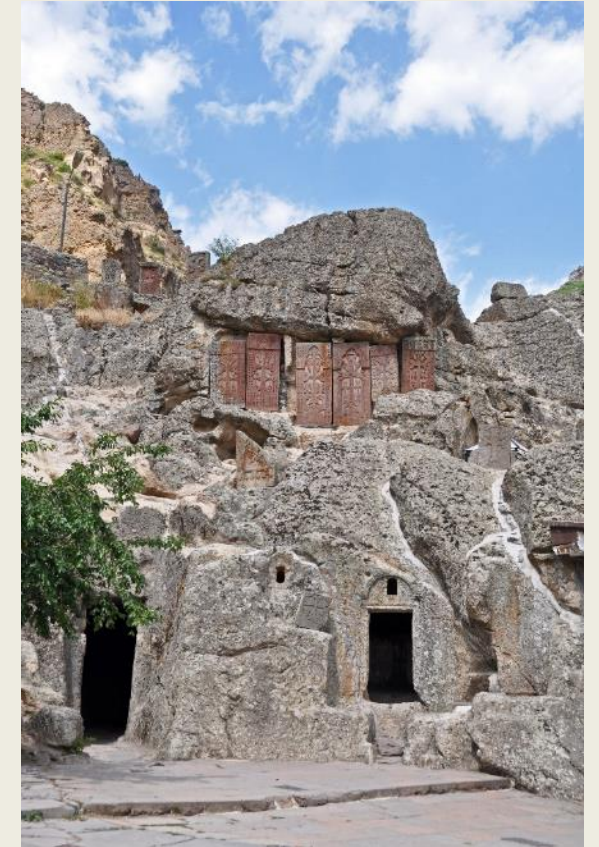
Een behoorlijke kanjer is het, wel driekwart meter in doorsnede. In 1997 kwam het zomaar van de helling naar beneden rollen, om

Rotskerk Avazan

Binnenplein met rotsblok

midden tussen de bezoekers neer te ploffen. Ook al was het erg druk op het plein, niemand werd gewond. Dat kan je niet anders dan een mirakel noemen. Toch niet in een omgeving zoals deze. Voor ons blijft het een sinistere vaststelling. Enigszins verontrust wenden we de blik naar boven. Zit daar nieuw onheil aan te komen?

Het klooster is tegen de rotswand aangebouwd. Meer nog, de gebouwen blijken deels in die rots uitgehouwen te zijn. Alleen de grootste kerk, gewijd aan de Moeder van

God, staat volledig vrij. Vanuit haar monumentale narthex voeren twee korte tunnels ons de rotskerken binnen.

De kleinste van de twee, de Avazan, is rond een natuurlijke bron uitgehouden. Een eerder bescheiden rotskerk is het, het is dan ook de oudste van het complex. Royaal gutst het heilige bronwater uit de rotswand. Daarvan drinken bevordert de zwangerschap, zo wil de volksmond. Ooit was deze

Chatsjkars

bron het centrum van een heidense cultus.

De gebouwen zijn deels in de rots uitgehouden

Prominenter is de tweede rotskerk. Toeval is dat niet, want hier ligt de stichter begraven van de Prosj-dynastie, samen met zijn vrouw. Hij was het die in de 13e eeuw het klooster aankocht en meteen de rotskerken liet uithouwen.

Imitatiekoepel in de rotskerk

Binnen in de rotskerk lijkt zich boven ons hoofd een koepel te bevinden. Maar dat is maar schijn, het zijn de rotswanden die naar een kleine opening convergeren. Wit zonlicht valt daarlangs naar binnen en speelt een subtiel spel van licht en schaduw met de reliëfsculpturen. Wanden, pilaren en plafonds zijn er alom mee bedekt. Geen vlak is onbewerkt gebleven. Fascinerend, want dit

Voorhal van Avazan met gestileerde leeuwen

alles is minutieus uit de massieve rots gebeiteld.

Van op de wand kijken twee gestileerde leeuwen ons recht in de ogen. Met een ketting zijn ze aan elkaar gekluisterd, een ram houdt de ketting tussen zijn kaken. De leeuwenstaarten eindigen in drakenhoofden. Nogal wat heidense symboliek in deze christelijke ruimte, als je het ons vraagt. Gelukkig tekent

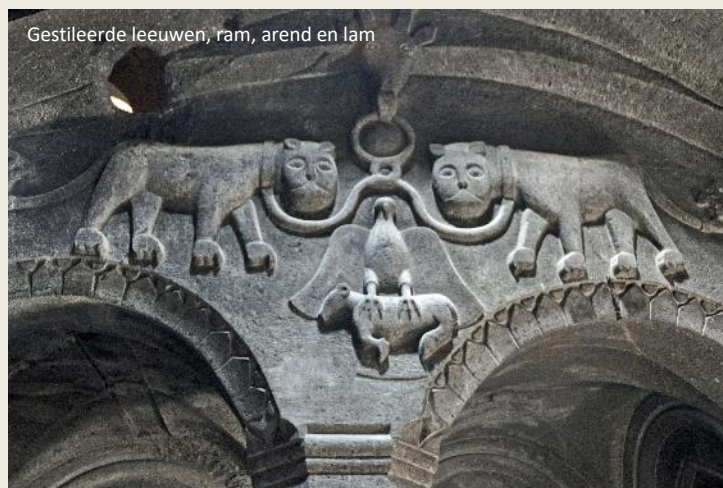

Monumentale narthex van Papak met doorkijkje naar mausoleum (achteraan rechts)

ook de vertrouwde arend present, met een lam in zijn poten.

Niets wekt de indruk dat we ons diep in een massieve rots bevinden

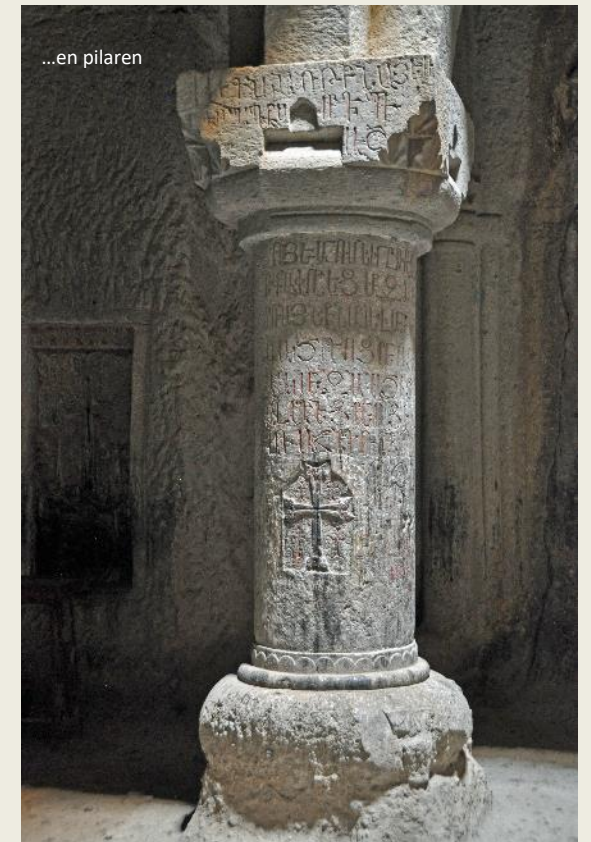
Hogerop zoeken we de narthex van Papak op, ook al een telg van de Prosj-dynastie. Een iets langere tunnel leidt ons de rots in, met manshoge, karmijnrode kruisen die de wand sieren. Zo belanden we in een monumentale

Gestileerde leeuwen, ram, arend en lam

Nartex van Papak met bewerkte wanden...

...en pilaren

voorhal, compleet met bogen en pilaren.

Zonlicht gutst overvloedig door een opening in de imitatiekoepel naar binnen. Niets wekt de indruk dat we ons diep in een massieve rots bevinden. Alleen het soms wat pokdalige oppervlak van de bewerkte wanden en pilaren herinnert ons eraan dat dit het resultaat is van geduldig,

Jerevan – Vernissage – Aanbod van schaakspellen

maar moeizaam beitelwerk met de hand.

Voor de vuist weg zet een dame een lied in. Dat gebeurt hier wel vaker. De akoestiek van deze ruimte is immers onovertroffen. Ook dat is geen toeval, als muziekschool genoot Geghardavank indertijd grote faam.

Een vreemde opening, ongeveer een voetbal groot, plaatst ons voor een raadsel. Onderaan in een hoek van de narthex geeft ze een doorkijkje naar het mausoleum een verdieping lager. Is dit een constructiefoutje? Heeft de bouwmeester zich bij het uithouwen van deze rotskerk misrekend? Of wou men de klanken van muziekkuitvoeringen tot in het mausoleum laten doordringen?

Terug in Jerevan dropt Arman ons hartje stad bij de Vernissage, een openluchtmarkt voor traditionele Armeense ambachten. Kraampjes met louter schaakspelen heb je er te kust en te keur.

Kathedraal van Sint-Gregorius de Verlichter

Onwillekeurig doet de kathedraal van Sint-Gregorius de Verlichter ons aan de basiliek van Koekelberg denken, pompeus in haar park

Maar het is de kathedraal van Sint-Gregorius de Verlichter die onze belangstelling wekt. Die ligt op wandelafstand hiervandaan. Onwillekeurig doet ze ons aan de basiliek van Koekelberg denken, pompeus in haar park. Het is dan ook de grootste kerk van Armenië. Een nieuwkomer is het ook, pas in 2001 werd ze voltooid om 1 700 jaar christendom in Armenië te gedenken.

Dat er precies 1 700 zitplaatsen zijn, zal dan wel geen toeval zijn. Een twintigtal gelovigen hebben er op deze rustige woensdagnamiddag plaatsgenomen. Licht en ruimte zijn de opvallendste kenmerken. En de intensiteit waarmee sommigen hier hun geloof belijden.

Kathedraal van Sint-Gregorius de Verlichter

Relikwie van Sint-Gregorius de Verlichter

Een brandewijnstokerij die pretendeert een museum te zijn, daar zit een geurtje aan. Een alcoholgeurtje, om precies te zijn. Toch is het precies dat waar het in het [Araratmuseum](#) om draait – Sira wil ons in de wonderde wereld van de Armeense brandy onderdompelen. Met gelegenheid tot proeven en tot kopen, uiteraard. Wie zijn wij om daar bezwaar tegen te hebben?

Meer dan negen miljoen flessen brandewijn gaan hier elk jaar de deur uit, steekt Soesjan van wal. Goed voor een jaaromzet van 400 miljoen euro. Negentig procent is voor de export bestemd. Waarvan zeventig procent voor Rusland, voegt ze er giechelend aan toe. De rest gaat naar 35 andere landen,

waaronder België. De installaties van Yerevan Brandy Company staan over heel Armenië verspreid, maar blenden doen ze uitsluitend hier in Jerevan.

Negentig procent van de geproduceerde brandewijn is voor de export bestemd

Enkel endemische druiven worden gebruikt, druiven die als het ware in Armenië geboren en getogen zijn. Plukken gebeurt in september of oktober. Dat doet Ararat niet zelf. Ze werken daarvoor samen met 2 399 toeleveranciers. Kleine boeren dus. Een sociaal project noemt Soesjan dat.

Na de pluk volgt het persen, het fermenteren en – zoals bij de productie van Franse cognac

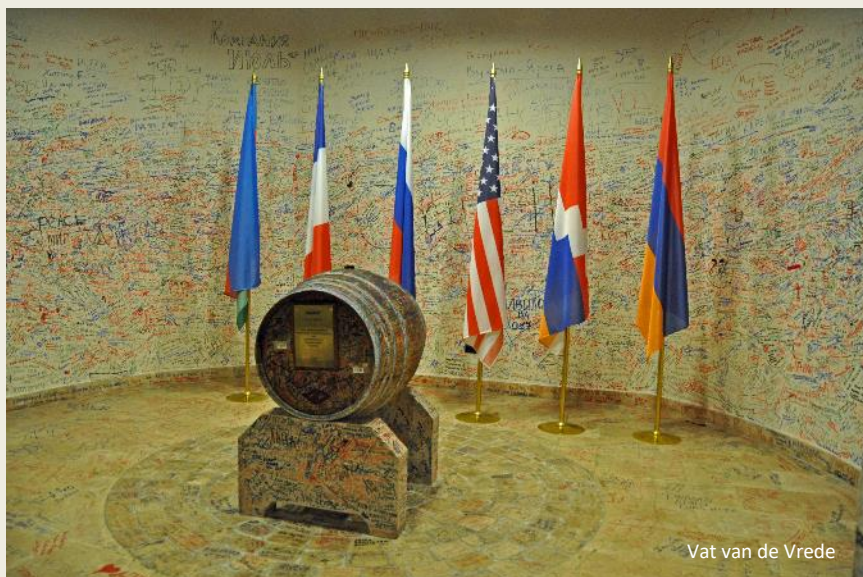
– de dubbele distillatie. De eerste distillatie levert 39 % alcohol op, de tweede 72 %.

Vervolgens gaat het distillaat minstens drie jaar op vaten van Kaukasische eik uit Nagorno-Karabach. Nog steeds worden die vaten volgens een traditionele techniek met de hand vervaardigd, tegen een tempo van één ton per man per dag.

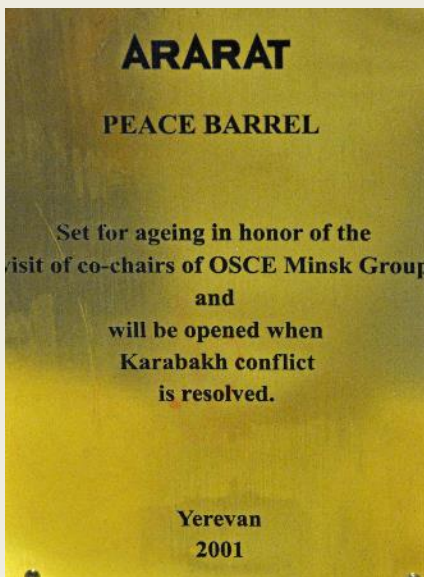
Dat belet niet dat uit zo'n vat in de loop van een jaar al gauw 20 liter brandy verdwijnt door verdamping. *Het aandeel van de engelen* noemen ze dat. Dat moet vanuit andere vaten aangevuld worden.

Araratmuseum – Armeense brandy

Vat van de Vrede

Pas als het probleem Karabach van de baan is, zal het Vat van de Vrede geopend worden

Maar dat is niet het enige probleem. Wie in deze ruimte enige tijd aan de slag is, kan geïntoxiceerd raken. Nogal vervelend, als je daarna op een politiecontrole stoot. De betrokken werknemers hebben dan ook steeds een attest op zak om hun beroepsbezigheid en de onontkoombare gevolgen daarvan te staven. Hoe de arm der wet met bestuurders omgaat die beweren ambtshalve dronken te zijn, laat Soesjan in het midden.

Van de oogst van 1994 hebben ze een vat apart gezet. Het *Vat van de Vrede* noemen ze dat. Pas als het probleem Karabach van de baan is, zal dit vat geopend worden. Of, iets concreter, als alle objectieven van het proces

van Minsk gerealiseerd zijn. Hoe utopisch die verwachting is, zal de toekomst moeten uitwijzen. Ondertussen waken zes vlaggenstokken met de vlaggen van zes naties die bij de besprekingen in Minsk betrokken zijn, parmantig over het vat. Uiterst rechts herkennen we de vlag van Armenië, uiterst links die van aartsvijand Azerbeidzjan – zo ver mogelijk van elkaar, uiteraard. Toch is dit een uniek zicht. Nergens anders in Armenië zal je een vlag van Azerbeidzjan vinden, weet Soesjan stellig.

Komt een staatshoofd op bezoek, dan zet museum Ararat gaarne zijn beste beentje voor. Een vaste geplogenheid is het om voor de nobele gast een vat van dat jaar apart te leggen. Dat mag hij laten rijpen zolang hij zelf wil. Hoe langer, hoe beter het resultaat, voegt Soesjan er veelbetekenend aan toe.

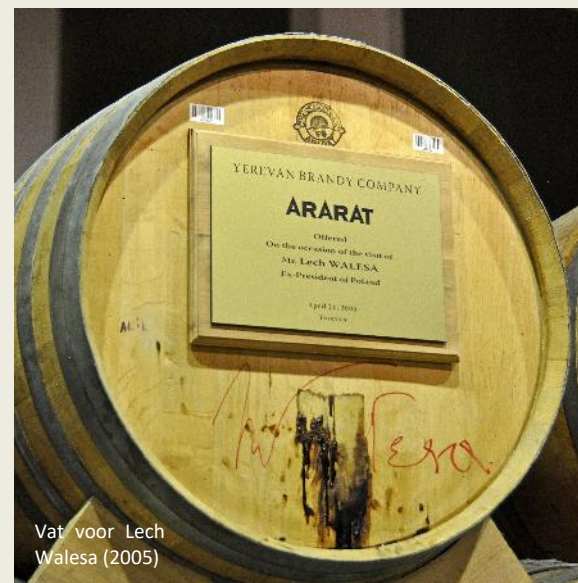
Nobele onbekenden zijn het voor ons, deze gewezen apparatsjiks uit de GOS-republieken. Enkel de vaten van Lech Walesa en Boris Jeltsin doen bij ons een belletje rinkelen. Vooral die laatste intrigeert ons, want die drinkebroer ligt al tien jaar onder de zoden. Of we aanspraak kunnen maken op zijn vat, willen we weten. Jammer maar helaas, zijn rechten gaan op zijn familie over.

In Rusland noemen ze Armeense brandewijn zonder omwegen cognac. In de Europese Unie daarentegen moet dit brandewijn genoemd worden. Al zou het enige verschil met *echte* Franse cognac erin bestaan dat aan Armeense brandewijn niet-gedistilleerd water toegevoegd wordt, terwijl daar in Frankrijk

uitsluitend gedistilleerd water voor gebruikt wordt. In het chauvinistische Frankrijk moeten ze van de import van Armeense brandewijn niet eens weten – wat zelfs de Franse zakenman die geheel toevallig in ons gezelschap verzeild geraakt is, verbaasd doet opkijken.

Komt een staatshoofd op bezoek, dan wordt voor de nobele gast een vat van dat jaar apart gelegd

Even voor zeven laten we het Araratmuseum achter ons, niet zonder een brandewijn van drie jaar en eentje van tien jaar aan de lippen gezet te hebben.

Vat voor Lech Walesa (2005)

Vat voor Boris Jeltsin (2002)

Door de brede [Tashir Street](#) kuieren we naar het hotel terug. Je kan er over de koppen lopen. Heel Jerevan lijkt op straat gekomen te zijn, van kleuter tot grijsaard. Het contrast met de rust en de stilte van deze ochtend kan niet groter zijn. Terrasjes, restaurants, cafés zitten eivol. En dat zal zo nog enkele uren doorgaan, verzekert Sira ons. Om tien uur 's avonds een restaurant binnenstappen om

uitgebreid te tafelen, is in Jerevan eerder regel dan uitzondering. Pas ruim na middernacht zal het gewoel luwen.

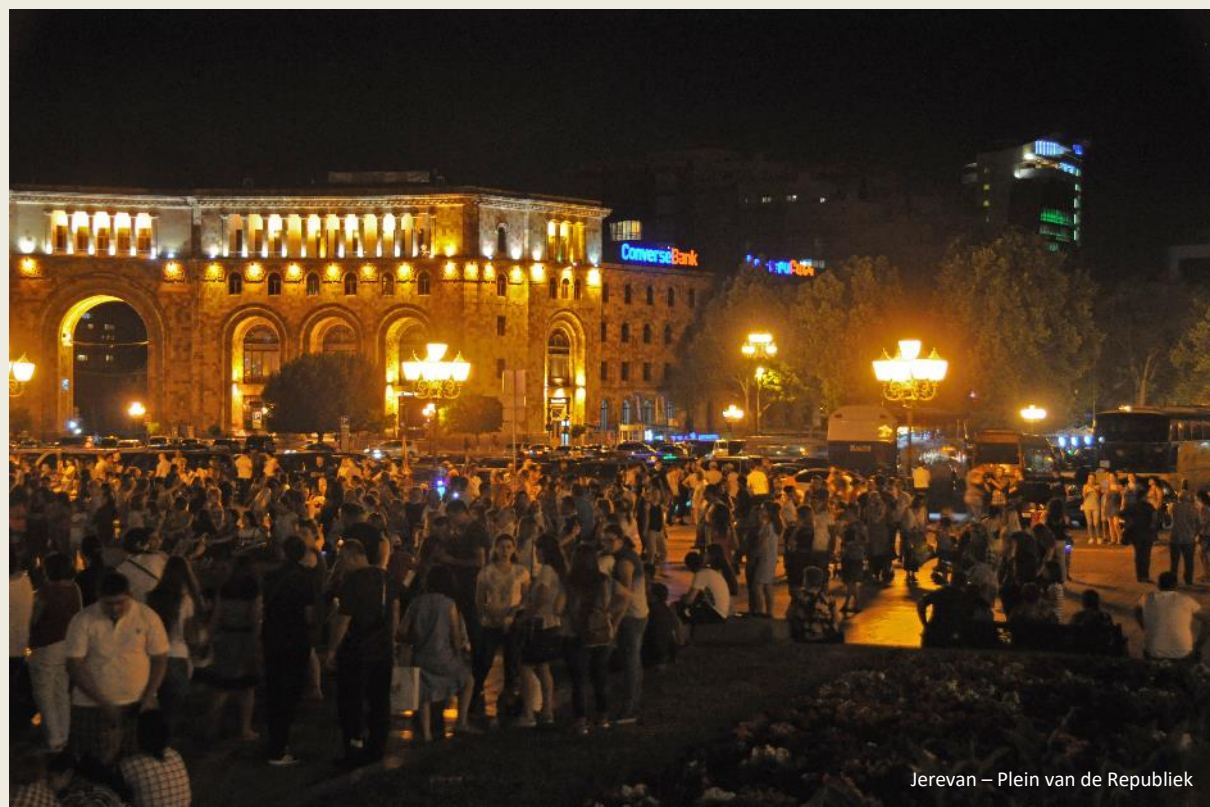
Snel of traag, klassiek of pop, jazz of rock, het maakt niet uit, synchroon schilderen honderden fonteinen een bruisend fresco van licht en kleur

Velen hebben ondertussen de weg naar het Plein van de Republiek gevonden. Het moeten er een paar duizend zijn, de toeschouwers die daar van de [Dansende Fonteinen](#) staan te genieten. Jong en oud is in de ban van het hoogtechnologisch spektakel. Dat is hier vaste prik, elke avond, de hele zomer

door.

Snel of traag, klassiek of pop, jazz of rock, het maakt niet uit, synchroon schilderen honderden fonteinen een bruisend fresco van licht en kleur tegen de roerloze achtergrond van statige, verlichte gevels. Het heeft zelfs iets orgastisch, het beeld van onstuimig spuwende, zwiepende en slingerende waterstralen waarmee we de nacht ingaan.

[Top](#)

Jerevan – Plein van de Republiek

Dansende Fonteinen

Tsitsernakaberd

Jerevan verlaten zonder [Tsitsernakaberd](#) te bezoeken, is ondenkbaar. Staatshoofden die Jerevan bezoeken, ontkomen er niet aan. Wij dus ook niet. Volkomen terecht, want deze Zwaluwenvesting is de plek waar het Memoriaal en Museum voor de Armeense Genocide zich bevindt. Wat [Yad Vashem](#) is voor Jeruzalem, is Tsitsernakaberd voor Jerevan.

Tijdens de Sovjetperiode was het niet eens toegestaan om over de genocide zelfs maar te spreken. Maar de Armeniërs lieten zich niet van hun stuk brengen. Vanaf 1965 – de vijftigste verjaardag van de genocide – legden ze de eis ter tafel om over een monument te beschikken dat de herinnering aan die verschrikkelijke gebeurtenissen levendig houdt. Hun onverzettelijkheid wierp vruchten af. In 1967 werd een monument opgericht dat tegelijkertijd als memoriaal en als onderzoekscentrum zou fungeren. Luttele jaren geleden werd het gerestaureerd. Terwijl we boven de stad uit klimmen, ontgaat het ons niet dat de Ararat weerom vrijwel volledig in nevelen gehuld is.

*Wat Yad Vashem is voor Jeruzalem,
is Tsitsernakaberd voor Jerevan*

Het is nog vroeg in de ochtend, de parking is leeg als we er arriveren. Meteen valt ons oog op een warrige collectie sparren in alle ma-

ten en kleuren. Gedenkbomen zijn dat, aan-geplant door personaliteiten die het genocidemonument bezochten. Tussen de vermaarde hoveniers die hier aan de slag geweest zijn, herkennen we onder meer Jacques Chirac, François Hollande en Johannes-Paulus II.

Zorgvuldig en bedachtzaam kuist ze de vloer van het monument alsof het haar eigen beste kamer is

Honderd meter lang is de muur waarop namen gebeiteld staan, niet van individuele

slachtoffers, maar van complete dorpen en steden waar Armeniërs vermoord werden. Vier grafstenen herinneren aan de gesneuvelden van de oorlog in Nagorno-Karabach.

Scherp als een naald symboliseert een spits toelopende obelisk van 44 m hoog de wedergeboorte van Armenië. Bij nader toezien blijkt de gave zuil een reusachtige barst te vertonen, van boven tot beneden. De twee delen raken elkaar net niet, alsof ze per ongeluk uit elkaar gereten zijn en slechts een duwtje nodig hebben om terug verenigd te zijn.

Eeuwige vlam voor 1,5 miljoen slachtoffers van de genocide

Het kleine stuk verzinnebeeldt Oost-Armenië, het land dat we tegenwoordig Armenië noemen. Het grote stuk staat symbool voor West-Armenië. Die naam alleen al doet elke Turk steigeren, want daarmee verwijzen de Armeniërs naar het huidige Oost-Anatolië – Turks grondgebied dus. Beide delen zijn weliswaar tijdelijk gescheiden, maar hopelijk zullen ze ooit opnieuw verenigd zijn. Dat is wat de Armeniërs de wereld hier diets willen maken.

De Armeense genocide kwam geenszins uit de lucht vallen

Twaalf grote gedenkstenen symboliseren de twaalf provincies die Armenië eertijds aan Turkije heeft moeten prijsgeven. In een cirkel staan ze, naar binnen hellend, alsof ze de eeuwige vlam willen beschermen. Die flakert heftig uit een ronde opening, precies anderhalve meter onder de begane grond. Weerom is dat geen toeval, want anderhalf miljoen is het aantal Armeniërs dat in de genocide het leven liet, zo wordt hier geraamd.

Ook de vloer helt lichtjes naar de vlam af, want die moet alle aandacht voor zich opeisen.

De aandacht van een oud vrouwtje heeft ze alvast volledig. Zorgvuldig en bedachtzaam kuist ze de vloer van het monument alsof het haar eigen beste kamer is. In een halve cirkel heeft ze verse bloemen geschikt, als een eerbetoon aan de slachtoffers. Vermoedelijk doet ze dit zeven dagen op zeven, onbezoldigd, als gedreven vrijwilligster.

*Als er in Turkije geen Armeniërs
meer waren, dan was er in Turkije
geen Armeense kwestie meer.
Zo eenvoudig was dat*

Emoties halen hier vaker de bovenhand. In het bijzonder als Armeniërs uit de diaspora op bezoek komen. Want elk van hen heeft wel een of ander schrijnend verhaal over de gebeurtenissen van die tijd, weet Sira. Of ook haar familie onder de genocide geleden heeft, willen we van Sira weten. Dat blijkt mee te vallen. Een overgrootmoeder van haar wist heelhuids te ontsnappen uit Muş nabij het Vanmeer, in het oosten van het huidige Turkije.

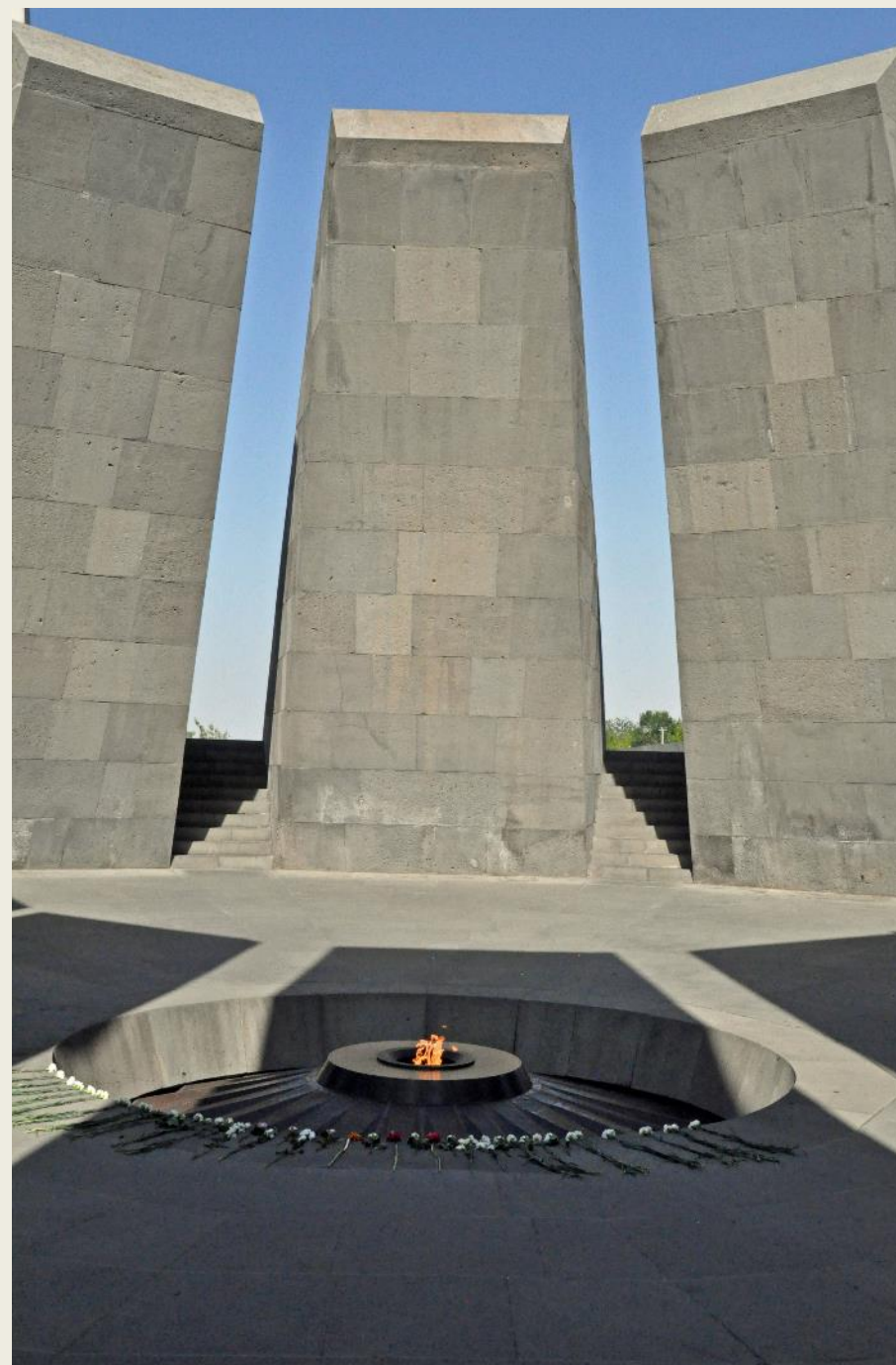
Terwijl we Jerevan definitief achter ons laten, brengt Sira haar hartstochtelijk verhaal van de genocide. Die kwam geenszins uit de lucht vallen. In het rijk van de Ottomanen waren de Armeniërs immers altijd al een achterge-

stelde minderheid. In 1896 liet de sultan vierhonderdduizend Armeniërs afmaken, enkel omdat ze voor meer rechten opkwamen.

In 1908 leek er beterschap op komst te zijn. De Jonge Turken hadden de sultan van de troon gestoten. Een meer progressieve, op het westen georiënteerde samenleving leek in de maak. Voortaan zouden de Armeniërs op meer tolerantie kunnen rekenen.

Dat was buiten de waard gerekend. Drie ministers, de zogenaamde drie pasja's, wisten de revolutie naar hun hand te zetten. Al gauw was hun macht even absoluut als die van de verdreven sultan. Turkificatie was de nieuwe norm. Als er in Turkije geen Armeniërs meer waren, dan was er in Turkije ook geen Armeense kwestie meer. Zo eenvoudig was dat. Overigens paste ook de deportatie van de Koerden in dat plaatje.

In vier stappen werd dit concept in de praktijk gebracht. Voor eerst werden alle mannen van 18 tot 60 jaar in het leger opgenomen. Van legerdienst was daar geen sprake. Zwaar werk

verrichten, dat was hun lot. Wegen en spoorwegen aanleggen, bijvoorbeeld. Daarnaast werden vrouwen en kinderen gedeporteerd. Zonder voedsel of drank werden ze de Syrische woestijn in gejaagd.

De klap op de vuurpijl kwam op 24 april 1915. Alle Armeense intellectuelen werden uit hun huizen gehaald en weggevoerd of terechtgesteld – kwestie van het volk van zijn potentiële leiders te beroven.

Alsof dat niet volstond, werden ten slotte alle sporen gewist die naar de genocide zouden kunnen verwijzen. Dat stelde Hitler – die andere genocidair – in 1939 in staat uit te roepen: *Wer redet heute noch von der Vernichtung der Armenier?*

1915 was dus niet het begin van de genocide, wel het sinistere hoogtepunt ervan, beklemtoont Sira. Dat de Turken er zo gemakkelijk mee wegwamen, had alles te maken met de eerste wereldoorlog. De mogendheden hadden andere katten te geselen. In het bijzonder de Duitsers hadden weinig zin om hun Turkse bondgenoten voor het hoofd te stoten.

*1915 was niet het begin van de genocide,
wel het sinistere hoogtepunt ervan*

Nog was dat niet genoeg voor de Turken. Op drie plaatsen tegelijk openden ze het front. Het christelijke Armenië van de kaart vegen, dat was hun intentie. Om zo aansluiting te vinden met hun broedernatie Azerbeidzjan en een groot Turks-islamitisch gebied te creëren.

Voor Armenië was dit wellicht de belangrijkste oorlog ooit. Langs alle kanten zat het land ingesloten. Gas of elektriciteit waren niet meer beschikbaar. Voeg daarbij een eindeloze stroom haveloze vluchtelingen uit West-Armenië. Velen emigreerden, meestal naar de USA. Zou Armenië deze strijd verliezen, dan zou de natie ophouden te bestaan. Een verschrikkelijke oorlog was het, waarin letterlijk iedereen meevocht – mannen, vrouwen en kinderen.

Uiteindelijk wist Armenië stand te houden. Op 28 mei 1918 riepen ze de republiek uit. Lang zou dat echter niet duren. In 1922 verpletterde het Rode Leger elke tegenstand. Armenië werd bij de

Sovjet-Unie ingelijfd. Azerbeidzjan was hetzelfde lot beschoren.

Zo belandden de meningsverschillen in de koelkast. Daar kwam verandering in toen Stalin Nagorno-Karabach aan Azerbeidzjan toeweest. Nochtans was dat altijd één van de vijf-

ten historische provincies van Armenië geweest. Alras was het gedaan met de verstandhouding tussen Armenië en Azerbeidzjan. Zeer tot genoegen van Stalin, die er een sport van maakte volkeren tegen elkaar op te zetten om zo zijn eigen positie te versterken. Al zoekt Sira ook hier de hand van

Turkije achter.

*Weinig wapenfeiten worden in
Armenië meer opgehemeld
dan de raid in 1992 op Sjoesji*

Amper was in 1991 de Sovjet-Unie geïmplo-deerd, of het zat er bovenarms op. De Armeniërs in Nagorno-Karabach *bevrijden* werd een nationale obsessie. Een leger vrijwilligers was bereid daarvoor zijn leven te riskeren.

Weinig wapenfeiten worden in Armenië meer opgehemeld dan de raid in 1992 op Sjoesji, een versterkte vesting op een rotsplateau, diep in het binnenland van Azerbeidzjan. In de nachtelijke duisternis hesen Armeniërs zich langs de steile rotswand naar boven. Nauwelijks was de zon aan de horizon verschenen, of ze hadden de vesting in handen. Wat er vervolgens met de burgerbevolking gebeurde, vergeet Sira te vermelden. Alleszins is 9 mei sedertdien een driedubbele feestdag voor de Armeniërs. Het einde van de eerste wereldoorlog, de verovering van Sjoesji en de geboorte van het Armeense leger vieren ze dan.

Twaalf gedenksteden voor twaalf verloren provincies

Terug naar de genocide. Aanvankelijk leken de aanstichters ervan aan elke vorm van berechting te ontkomen. Daar stak operatie *Nemesis* een stokje voor. Armeense commando's wisten verscheidene spilfiguren op te sporen en te executeren. Zo werd Talaat Pasja – één van de drie pasja's en meesterbrein achter de genocide – in 1921 in [Berlijn](#) in de Hardenbergstraße neergeschoten. Een Duitse rechtbank sprak de dader vrij van vervolging, in weerwil van zijn bekentenis.

Wat bezielde de Turken om zo'n meedogenloze slachtpartij op te zetten? Het christelijke geloof van de Armeniërs noemt Sira beslist de belangrijkste reden. Maar ook hun rijkdom speelde een rol, want de verdreven Armeniërs moesten have en goed achterlaten. En hun goede relatie met de Sovjet-Unie stak de ogen uit – sommigen verdachten hen er zelfs van een vijfde colonne van de Russen te zijn.

Jaak Palmans
© 2017, 2020

Lees het vervolg in (4/7)

[De nederlaag die de redding bracht](#)

*De twee delen raken elkaar net niet,
alsof ze slechts een duwtje nodig
hebben om terug verenigd te zijn*

Als we niet voortdurend aan deze gebeurtenissen herinneren, zal het opnieuw plaatsgrijpen, stelt Sira. Zo heeft de New York Times er tot nu toe al een honderdvijftigtal artikels aan gewijd. Ook een zeer recente film uit 2016, *The Promise*, beschrijft de gebeurtenissen vrij goed.

En wat Sira niet weet, is dat sedert 19 april 2015 een Armeense kruissteen op de [Schuttersvest](#) in Mechelen ons aan de infame gebeurtenissen van een eeuw voordien herinnert.

[Top](#)

Wedergeboorte van Armenië uit Oost- en West-Armenië